

İbn Kayyim el-Cevziyye ve Kur'an Anlayışı*

Kadriye Hökeleklİ
Arş. Gör., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Ankara
khokeleklİ@ybu.edu.tr

Geliş Tarihi: 30-06-2019 Kabul Tarihi: 22-08-2019

Öz

Kur'an, bir hidayet rehberi, şifa ve rahmet olması hasebiyle her devirde irdelenen bir materyal olmuştur. Asırlardır, kutsiyet atfedilmesine binaen, ilmî, fikhî, edebî akımların kendini temellendirmede esas aldığı dayanak halindedir. Günümüzde de modernitenin dayatmaları ile insanoğlunun algı süzgeci arasında sıkışmış olup, problematik bir zeminde yer almaktadır. Tüm demagojileri bir kenara bırakarak, Kur'an'ı, muhatap kitlesi çapında, salt kastı çerçevesinde anlamak amacıyla, ancak bunu şiar edinen, hicri 8. yy.ın ve miladi Memlükler devrinin Şam'daki önde gelen alimlerinden İbn Kayyim'in Kur'an anlayışı incelenmeye değerdir. Nakle dayalı selefi anlayışın yapı taşlarından olan İbn Kayyim'in fikirleri ve dini ilimlerdeki yeri, içinde yaşadığı çağ ve çevreye ışık tutarak da aydınlanacaktır.

Anahtar Kelimeler: İbn Kayyim, Kur'an, Anlama

Ibn Qayyim Al-Jawziyyah and Comprehension of the Qur'an

Kadriye Hökeleklİ
Res. Asst., Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Islamic Sciences, Ankara, Turkey
khokeleklİ@ybu.edu.tr

Arrival date: 30-06-2019 Acceptance date: 22-08-2019

Abstract

The Qur'an has been a matterial that was studied thoroughly through the ages since it is a guide of truth, remedy, and blessing. For centuries, since holiness was attributed to it, it has been the basis for scientific, fiqh, and literary movements to establish themselves. Today, it exists on a problematic ground, stuck between the impositions of modernity and the perception filter of mankind. All demagogies aside, in order to understand the Qur'an in the context of its audience, and in the frame of its mere intent, one of the leading scholars of the 8th century of the Muslim calender or the Mamluks era Ibn Qayyim's understanding of the Qur'an is worth examining. The ideas of Ibn Qayyim, building blocks of salafist understanding based on narration, and his place in religious studies will illuminate the age and environment he lived in.

Keywords: Ibn Qayyim, Qur'an, Comprehension

---

* Bu makale, aynı başlıklı yüksek lisans tezinden (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı. Ankara 2014) üretilmiştir.

I. Giriş

İslam dünyasının en çalkantılı devirlerinden birinde yaşamış ve çeşitli fikri akımlarla mücadele etmiş olan İbn Kayyım el-Cevziyye (h.691-751/m.1292-1350) 'nin, Kur'an'ı anlayış tarzını ortaya koymak, bunun için de yaşadığı dönemin ve o şartlar altında şekillenen algısının mahiyetini kavramak, kendisinden istifade edebilmek adına önem arz etmektedir.

II. İbn Kayyım'ın Hayatı ve İlmî Kişiliği

H.691/m.1292 yılında Şam'da doğmuştur. Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb b. Sa'd b. Hurayz ez-Zur'î Dimeşkî olup, İbn Kayyım el-Cevziyye adıyla meşhurdur². Bu isim ile meşhur olmasının sebebi babası; Şeyh Ebû Bekr b. Eyyûb ez-Zur'î, Şamdaki en büyük Hanbelî medreselerinden olan ve Muhyiddin b. Hâfız b. El-Cevzî'ye nispet edilen Cevziyye medresesinde kayyım yani yönetici idi.³ Kıraati ve ahlakı güzel, mezhep taassubundan uzak, mütevazı bir âlimdi. Ehlinin ve çevresinin de etkisiyle, ilmî bir iklimde yetişti, ders halkalarında büyüdü. H.751/m.1350 yılında, Şam'da vefat etti.⁴

İlk hocası, babası Kayyım el-Cevziyye ile son hocası İbn Teymiye arasında el-Ba'lebekî, Safiyyuddin el-Hindî, Makdisî, Mizzî ve birçok hocası olmuştur. 16 yıl süren İbn Teymiye'ye intisabından sonra, onun en güçlü temsilcisi oldu. Bir İbn Hanbel takipçisi olmasına rağmen, İbn Teymiye ile beraber, onun görüşlerine karşı duruş sergiledikleri de vâkidir.⁵

² Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kutubi'l-Arabiyye*, Matbaatu't-Terakkî, Dimeşk 1960, c.9, s.106,107.

³ Ömer Ferruh, *Târîhu'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâmî İbn Haldun*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, Beyrut 1983, s.564.

⁴ Salih Ahmed eş-Şâmî, *el-İmam İbn Kayyım el-Cevziyye ed-Dâ'iyetu'l-Musallih ve'l-Âlimu'l-Mevsûi*, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Dimeşk 2008, s.88,94,96; Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd, *İbn Kayyım el-Cevziyye Hayatuhu Âsâruhu Mevariduhu*, Dâru'l-Âsime, 2. Baskı, Riyad h.1423, s.41,311,312; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Dâru İbn Kesir, Dimeşk 2007, c.15, s.319-320, 348-356; Zehebî, *El-Emsâr Zevâtu'l-Âsâr*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1986, c.16, s.354.

⁵ Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd, age, s.49,161-178; Salih Ahmed eş-Şâmî, age, s.42-50,56-87; İbn Teymiye, *İbn*

İçinde yetiştiği aileden ve medreseden ötürü, Hanbelî idi. Ancak Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye ile tanıştıktan sonra ilmî hayatında bir değişiklik oldu. İbn Teymiye'nin kendisine özel ilgi göstermesi ile, aynı onun gibi bir selefi olarak yetişti. Hanbelî mezhebinden olmakla birlikte, taassuben Hanbelî taraftarı olmadı. Mezhebini terk etmedi ama Kitab ve sünnet delilini kasteder, mezhebine muhalif olsa da bu delillere itibar eder oldu. Bu; her mezhebin, i'mali fikirden, delile bakmaktan uzaklaşıp taassup üzere olduğu bir vakitte büyük bir adım idi. Mütekaddimîn, mezheplerin delillerine bakıp aralarında tercihte bulunurlardı ve mezhep ile mukayyet müctehit olurlardı. Ancak İbn Kayyım, tıpkı şeyhi, Şeyhu'l-İslam İbn Teymiye gibi, bu konumu aşti. Nazarı itibarı mezheplere değil, delillere oldu.⁶

Müslümanların gerçek reformunu, mezhep ayrılıklarını bir kenara bırakarak, şeriatta birleşmelerinde gördüğünden, tasavvufun da aşırı ve şeriata muhalif olanını reddetti. Ve bunun, işlerimizde atalarımızı ve aramızdan makam sahibi olanları taklit etmeyi ve fakihlerin şer'î hile adını verdikleri şeyle, dünya menfaatlerinin peşinden sürüklenerek dinin hükümlerini oyuncak haline getirmeyi bırakıp, Kur'an ve hadisten gelene itimad ederek mümkün olacağını düşünüyordu. Şer'i hilenin tasvip edilmesine ve câiz kılınmasına karşı tavizsiz ve katı oldu.⁷

Sahih sünnete ittibaya ihtimam ederek sünnete bidatların karışmasından sakındırdı. Mezhep taklit ve tutuculuğunu zemmederek, bununla mücadele etti. İmamlara ihtiram etmekle beraber, delil talep etmekten ibaret bir orta yol tuttu. Mezhep taassubunu, nakil yolunda eritti. Mutlak müctehid olarak vasfedildi. Selefin akîdesine dönmeye çağrı yaparak, bozuk fikirlerle ve sapkınlıklarla savaştı. Toplumda yaygın olan münkerattan,

Teymiye Külliyyatı, Trc: İ.Hakkı Sezer, Sait Şimşek ve dğr. , Tevhid Yayınları, İstanbul 1986, c.1, s.53; Ahmet Mahir El-Bakrî, *İbnu'l Kayyım min Âsârîhi'l-İlmîyye*, Müesseses Şebâbu'l-Câmia, İskenderiye 1987, s.94-107.

⁶ Abdulazim Abdusselam Şerefuddin, *İbn Kayyım El-Cevziyye Asruhu ve Menhecuhu ve Ârâuhü fi'l-Fikh ve'l-Akaid ve't-Tasavvuf*, Dâru'l-Kalem, 3. Baskı, Kuveyt 1984, s.99; Salih Ahmed eş-Şâmî, age, s.102,103.

⁷ Ömer Ferruh, age, s.564; Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd, age, s.73,84.

hatalı uygulamalardan, fesattan insanları uzaklaştırmaya çalıştı ve kitaplarında yer verdi.⁸

Hakikati açıklama ve görüşlerini özgürce ifade etme uğruna, şeyhi İbn Teymiye ile birlikte, hor görüldü ve işkenceye maruz kaldı. Değnekle vurularak deve üzerinde dolaştırıldıktan sonra, Şam kalesinde şeyhi ile birlikte tutuklandı. İbn Teymiye'nin vefatından sonra serbest bırakıldı. Sahih delillere bağlı olarak, doğruları açıkça savunduğundan, kimileri tarafından sevilmezdi. Arzularının peşinden gidip, İbn Kayyim'a kin ve düşmanlık besleyenler, İbn Kayyim'ın, kendilerinin kişisel ve dünyevî çıkarlarıyla uyuşmayan fetvalarından ve görüşlerinden dönmesi için, kendisine ezâ ettiler. Hatta, birçok kez hapsedildi.⁹

Eserlerinden anlaşılacağı üzere, Selefi medresenin başlıca hususiyeti olan Kur'an ve sünnet delilini baz alarak, sahabe- tâbiun- tebei tâbiun- dört imam ve kendisine kadar gelmiş geçmiş alimlerin, selevinin sözleri ile istidlal etti. Delilde sağlam olanı seçme ve tercih hürriyetine sahip olduğunu ifade etti. Delillendirme yönlerini ve hükümlerin illetlerini izhâra itina etti.

III. İbn Kayyim'ın İçinde Yaşadığı Dönem

Moğolları hezimete uğratarak, İslam dünyasını baskı ve şiddetten kurtaran Memlûklerin hükmü altına giren Şam, hükümetin merkezi ve devletin başkenti Mısır'daki Memlûk sultanına tâbî olarak, Memlûklerin delegeesi haline geldi. Moğollar tarafından öldürülen, son Abbasi halifesi Musta'sım Billah'dan beri boş kalan hilafet makamına Memlûkler tarafından geri döndü. 659 yılında, Abbasi halifesi Mustansır Billah hilafete geçti. Lakin, 'hutbe ve sikkede olup,

⁸ Cemal b. Muhammed Es-Seyyid, *İbn Kayyim el-Cevziyye ve Cuhûdühü fi Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye ve Ulûmihâ*, el-Câmiatu'l-İslâmiyye bi'l-Medineti'l-Münevvere, Medine h.1424, 1. Baskı, c.1, s.113-124.

⁹ Abdullah Mustafa el-Merâğî, *El-Fethu'l-Mubîn fi Tabakâti'l-Usûliyyîn*, Matbaa Ensârû's-Sünneti'l-Muhammediyye, 1947, c.2, s.161-162; Hayruddin ez-Zirikli, *El-A'lâm Kâmûs Terâcim*, Beyrut 1969, c.6, s.280; Cemile Abdulkadir Şaban Er-Rifâî, *Es-Siyâsetu's-Şer'iyye İnde'l-İmam İbn Kayyim el-Cevziyye*, Dâru'l-Furkân, Amman 2004, s.14,15.

hüküm ve otoritesinin olmaması' ile, İbn Kayyim tarafından, İctimâu'l-Cuyûşu'l-İslâmiyye kitabında, zamanın aciz halifesi olarak bahsedildi. İbn Kayyim, toplumsal olaylardan etkilenerek, kitaplarında, tedaviye muhtaç hastalık olarak gördüğü hatalı vaziyetlere dikkat çekiyordu. Bu istikrarsız şartlar muvacehesinde, ülkede dînî durum da kötüye gitmekteydi. Emir ve sultanların çoğu kötü örnek idi, haramlar kolayca işlenir olmuş ve yayılmıştı. Makamına geçmek için, birbirlerinin kanını dökmekteydiler.¹⁰

Şam, 699 yılında tekrar Moğol akınları ile karşı karşıya kaldı ve Şam ehli büyük bir korku ile ülkelerini terk eder oldu. İbn Teymiye, ülkenin âyân takımından kalanları topladı ve onlarla işleri kontrol altına almaları hususunda anlaştı, insanları ayetler ve hadislerle, cihada teşvik etti, kaçmaktan men etti. Mısır'dan gelen ordu desteği ile de Müslümanlar sebat ederek savaştılar ve Moğollardan ülkelerini temizlediler. Böyle bir ortamda, İbn Kayyim'ın çocukluğu geçti. İbn Kayyim ve ailesi, Şam ehli ile kaldı, kaçanlardan olmadılar. İbn Kayyim'ın İbn Teymiye'ye hayranlığı o günlerde başlamış olsa gerek. Zira, onu, kalemiyle, konuşmasıyla ve kılıcıyla savaştan bir mücahid âlim olarak görmekteydi.¹¹

Haçlı saldırıları ve Moğol istilasından dolayı oldukça yıpranmış olan halk, kendi arasında sosyal birleşme ve bütünlüğü sağlayamamış ve idareciler üzerinde etkili olamamıştı. Bunun sonucu olarak da idareciler, halkın öz kaynaklarını kullanarak, aristokratik bir yaşam sürmüşlerdir. Devrin âlimleri ise, halkın sorunlarına çözüm aramaya çalışmışlar, bu yüzden de idarecilerin baskısı altında kalmışlardır. İdarecilerle tartışmalara girdiği ve onlara boyun eğmediği için hapsedilen, sürgün edilen ve eziyetlere maruz kalan âlimler olmuştur. Zira İbn Teymiye ve İbn Kayyim bunun en müşahhas örnekleridir. Hâlbuki her ikisi de, halkı, selevin yoluna çağırılmış ve öze dönerek İslam'ın ruhunu ve naslardaki hakiki gayeyi anlama ve toplumun maslahatını gerçekleştirme uğrunda hayatlarını geçirmişlerdir.

¹⁰ Cemal b. Muhammed Es-Seyyid, age, c.1, s.39-47.

¹¹ İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, c.15, s.635; Salih Ahmed Eş-Şâmî, age, s.13-18.

İbn Kayyım, ilim irfanın, akaid tartışmaları ile mezhep ihtilaflarının revaçta olduğu, taassup ateşinin yandığı bir zamanda yaşıyordu. Hocası İbn Teymiye'den ders aldıktan sonra, Kitap ve sünnetin üzerindeki örtüyü kaldırdı. Korkmadan, çekinmeden, sünnetin yayılması ve amel edilmesi için çabaladı. Dinin hükümlerinin şer'î hile adı altında oyuncak haline getirilmesine karşı savaştı. Hiyel'in butlânına dair deliller serdetti. Bu konuya ayrıca ihtimam etti.¹²

İbn Kayyım'ın yaşadığı sırada Şam, ilmin ve ilim talep edenlerin yolculuk merkezi idi. Önemli camiler, medreseler, hocalar orada idi ve herkes ilim talebi ve tahsili için oraya intikal etmekte idi. Bu yüzden, İbn Kayyım'ın, ilim talebi-kasdı ile ülkesinden dışarıya çıktığı mervî değildir. İlk etapta, babasının kanatları altında ve onun öğrencisi idi. Zira babası, ülkesindeki Hanbelî âlimlerin ileri gelenlerindendi ve Cevziye medresesinin işlerini idare etmekteydi. Şam'da ve yetiştiği çevrede hal böyle iken, İbn Kayyım'ın rihle-i ilim ile teşhir edilmemesinde şaşılacak bir şey yoktur.¹³

Memlükler devrinin altmış yıllık, siyasi, dînî ve iktisadî hayatını yaşamış olan İbn Kayyım, toplumda gördüğü dînî ve ictimâî meselelere çözüm bulmak gayesiyle, fikirleriyle halkı birlik ve beraberliğe davet etmiş, zamanımıza kadar ulaşan pek çok eser telif etmiştir.

IV. İbn Kayyım'ın Çağdaşlarının Kur'an Anlayışları

İbn Kayyım'ın Kur'an anlayışının, kendi devrindeki yerini belirlemek için, onu çevreleyen anlayışlara da muttali olmak gerekmektedir. Kendi fikriyatının tebellür etmesi, beslendiği kaynakların ve muhalif olduğu fikirlerin, icmalen de olsa bilinmesine bağlıdır.

Çağdaşlarından, öncelikle hocası İbn Teymiye, İbn Kayyım ile eşdeğer fikirlere sahiptir denebilir. Şöyle ki, lafızdan yola çıkarak, vahyin nazil olduğu

kişinin/Rasulullah'ın hâlet-i ruhiyyesini, vahyin coğrafi ve kültürel evsâfını ve vahye direkt muhatap olan insanların/sahabe-i güzünün ahvalini göz önünde bulundurarak Kur'an'ın kastına nâil oluyor. Kur'an'da ya da sünnette olup olmamasına bakmadan sırf akıllarıyla hükmettikleri için Mutezile'yi, Allah'ın isim ve sıfatlarını nefyettikleri ya da mahlukatınkilere benzettikleri için Cehmiyye ve Müşebbihe'yi, medh içeren âyetleri kendi taraftarları, zem içeren âyetleri de hasımları olarak tefsir yaptıkları için de Râfıza'yı reddederek eleştiriyor. 'Onlar önce bir görüşe inandılar, sonra kafalarındakileri, Kur'an lafızlarına hamlettiler. Görüşlerine itibar ettikleri sahabe-tâbiün-sonra gelen önderler gibi selefleri olmadı'.¹⁴ 'Her tâife, Kur'anın delalet ettiğini nakzeden görüşlere itikâd ediyor, sonra o metinleri müteşâbih addedip, bunların mânâsını Allah'tan başka kimse bilmez diyor'¹⁵ diyerek, müteşâbihleri belirleyen insanlar olduğuna, müteşâbih âyetlerin tesbitinde ihtilaf olmasını da, her insanın ayrı bir itikad üzere Kur'an'a yaklaşmasına bağlıyor. Kendisi tam tersini yaparak, bir mezhebe şartlanmışlıktan uzak bir zihniyetle, hiyerarşik denilebilecek bir sıralama ile, Kur'an'ı önce Kur'an'la, sonra sünnetle, sonra da sahabe-tâbiün- tebe-i tâbiün-meşhur imamalar-âlimler üzerinden anlama gibi sıralı bir tefsir metodu gözetiyor. Kur'an tefsirine dair seleften nakledilenlerde bir teâruz olmadığını, ihtilaflarının ancak tenevvü' kabilinden olduğunu belirtiyor. Tâbiün kavlinin huccet olmasını da, sahabeden almasına bağlıyor. Yoksa tâbiünün şahsî reyini tefsire dayanak olarak almıyor. Ancak, ahd-i nübüvve daha yakın olduklarından görüşlerini doğruya daha yakın buluyor ve Kur'an'ı anlamada selefe müracaatın ehemmiyetine binâen itibar ediyor. Şer'î veya luğavî bir dayanağı olmaksızın sadece kendi anlayışına göre Kur'an'ı tefsir etmenin ve Allah'a, söylemeyi murâd etmediği mânâyı isnad etmenin haram olduğunu; sahabe ve tâbiünün ma'rûf tefsiri dışında tefsir ve tevil yapmanın, Allah'a iftira attığını, Allah'ın

¹² Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd, age, s.69; Abdulazim Şerefuddin, age, s.120,121.

¹³ Bekr b. Abdullah Ebû Zeyd, age, s.56,57.

¹⁴ İbn Teymiye, *Şerhu Mukaddimeti't-Tefsir*, s.101-111.

¹⁵ İbn Teymiye, *Kitâbu Tefsiri Sûreti'l-İhlâs*, Matbaa Huseyniyye, Mısır 1323, s.72.

ayetlerini inkâr ettiğini ve kelimeleri tahrif ederek zındıklığa kapı açtığını ifade ediyor.¹⁶

Arkadaşı İbn Kesir (V:h.774), h.8. yy.ın önde gelen meşhur Şafî alimidir. Kendi ifadeleriyle; Kur'an, ifade ve anlatım metodunda, Arapların İslam öncesi alışageldikleri üslûbu korumaya itina etmiştir. Çünkü Kur'an'ın misyonu, bu insanları kendi doğrultusuna çekmek ve bu yüzden Kur'an kendi devrindeki insanların ifade özelliklerini göz önünde tutan bir akıcılığa sahipti. Binaenaleyh onların tarzı ile kendilerine seslenmek zarureti vardı ki yeminli ifadeler (Aksâmu'l-Kur'an), tekrarlar, meseller (Emsâlu'l-Kur'an), kıssalar (Kasasu'l-Kur'an) bu ifade tarzının sonuçlarıydı. Seleften gelen rivayetlerin sahihini sakiminden ayırmanın önemine dikkat çekmiş, rivayetlerdeki bilinmeyen isrâiliyyata karşı uyarılmış ve bu konuya özel itina etmiştir. 'Ahsenu turuki't-tefsîr'¹⁷ olarak ifade ettiği, 'Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri'ni benimseyen İbn Kesir, bu tarzıyla temâyüz eder. Mümkünse evvela, ayeti ayetle tadvîh eder, mânâyı ve murâdı tebyin etmek için de iki ayeti mukayese eder. Sonra ayete ilişkin merfû hadisleri serdeder ve delillendirmesini açıklar. Peşinden bunu, sahabe, tâbiûn ve selef ulemâsının sözleri takip eder. Rical ve hadis bilgisinden ötürü sözlerin kimini zayıf kimini sahih olarak niteleyip tercihte bulunur. Ahkam âyetlerinde, âlimlerin sözlerini ve delillerini zikrederek fikhî münâkaşalara girer.¹⁸

İbn Receb (V:h.795) de İbn Teymiye'nin gidişâtı üzere bir Kur'an anlayışına sahip olan Hanbelî fukahasıdır. Kur'anı anlamlandırmada, sözü uzatmamaya gayret göstererek, evvela Kur'anın Kur'anla tefsiri, sonra Kur'an'ı şerh ve tadvîh eden sahih sünnet, sonra sahabe, tâbiun ve onlara tâbî olan imamların sözleri ve zorlamaya, uzak ihtimallere varmadan dilin delâletinin gerektirdikleri şeklinde bir yol izler. Geniş kelime îzahlarına ve dil çözümlemelerine girer. Kur'an'da geçen Allah'ın sıfatları hususunda da, sahabe ve tâbiûnun onları çok iyi bilmesine rağmen sustuğunu, tevil etmeyip, medlûlünden

çıkarmayıp, sadece olduğu gibi ikrâr ve imân ettiklerini, hakikate hamledilmesinin teşbih, mecaza hamledilmesinin bidat olduğunu belirtir.¹⁹

İbn Kudame el-Makdisi (V:h.744), İbn Kayyim'in 'sahibuna'/arkadaşımız diye bahsettiği, birçok ilimde mâhir, meşhur Hanbelî âlimidir. İbn Teymiye, Mizzî ve Zehebî'nin talebeliğinde bulunmuştur. 'Biz rivayet ederiz, ona inanırız ve onu tefsir etmeyiz' düşüncesiyle hareket etmiş, Allah'ın Kitabı'na ya da rasûlünün akvâline bir şey ziyâde etmedikleri, eksik de bırakmadıkları, haddi aşmadıkları, tefsir etmedikleri, zâhirine muhâlif tevil yapmadıkları ve mânâsını mütekellime havâle ettikleri için seleftin yolunu itibâyâ şâyân gördüğünü ifade etmiştir.²⁰

Şeyhulislam kâdî'l-kudât Takiyyuddin es-Subkî (V:h.756), h.8. asrın birçok ilimde seçkin bir konuma ulaşmış meşhur Şafî âlimlerindendir. İbn Teymiye'ye kabir ziyareti hususundaki fetvasından ötürü reddiye yazmıştır. İbn Kayyim'in da *Kasîdetu'n-Nûniyye*'sine karşı yazdığı reddiyede, İbn Kayyim'ı, İbn Teymiye'nin yolundan gitmesi ve birtakım akîdevî ve fikhî hüküm ve söylemleri dolayısıyla ağır bir şekilde itham etmiştir. İbn Kayyim'ı, anne dedesinin ismine nisbetle, 'İbn Zefîl' olarak anmıştır. Zira Araplarda, tahkir edilmek istenen kimse anne dedesine nisbet edilir. Ayrıca, cinayetu't-te'vîl adlandırmasından, tevili bir suç bir hata olarak gördüğü anlaşılın Subkî, tevil her türlü musibetin kökenidir diyerek bu görüşünü teyid eder ve ekler; doğru tevil, onun tefsiri ve mânâsının izhar edilmesidir. Tevilin aslı, anlamı özüne döndürmektir. Kur'anın tevili, zâhiri ile tefsiridir. Kur'an'ı düşünmeye, mânâsını anlamaya da tevil adı verilir.²¹

¹⁹ Ali b. Abdulaziz b. Ali Eş-Şebl, *El-İsbât fî Mahtûtâtî'l-Eimme Şeyhulislam İbn Teymiye ve'l-Allâme İbni'l-Kayyim ve'l-Hâfiz İbn Receb*, Mektebetü'l-Melik Fahd, Riyad 2002, s.307-309; İbn Receb, *Ravâiu't-Tefsîri'l-Câmi' Tefsîru'l-İmâm İbn Receb El-Hanbelî*, Dâru'l-Âsime, Riyad 2001, c.2, s.508,574.

²⁰ İbn Kudâme El-Makdisî, *Risâle Lem'ati'l-İ'tikâd*, Matbaatü'l-Menar, Mısır 1351, s.25-43; İbn Kesir, *Bidâye ve Nihâye*, c.16, s.320.

²¹ Tacuddin es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, Matbaa Huseyniyye, Mısır, b.t.y., c.6, s.146-159; Takiyyuddin es-Subkî, *Es-Seyfu's-Sakîl fî'r-Reddi alâ*

¹⁶ İbn Teymiye, *Şerhu Mukaddimeti't-Tefsîr*, s. 132-141,143,144.

¹⁷ İbn Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, c.1, s.4-9.

¹⁸ İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, c.1, s.385-388,389-392.

Hafız Cemaleddin el-Mizzî (V:h.742), hadis ilimlerinde önemli yeri olan, Arap dilini oldukça önemseyen, nakil sancağının taşıyıcısı meşhur Şâfi âlimidir. İbn Teymiye ile aralarında güçlü bir bağ, sağlam bir arkadaşlık olup, İbn Teymiye'ye vefatına kadar refakat etmiştir. Hâmilu'l-eser olarak nitelendirilmesinden ve hadise verdiği ehemmiyetten, selefi zihniyette bir Kur'an anlayışına sahip olduğu söylenebilir.²²

Zehebî (V:h.748), İbn Teymiye ve Mizzî'nin talebesi olan, hadiste, cerh-tadil ve ricalde mâhir bir âlimdir. Hanbelî görüşlere oldukça meyyaldir ve ehl-i sünnet destekçisi olarak bilinir. Mücessime, Müşebbihe, Haşviyye ve Müsebbite gibi fırkaları, Müevvile olarak adlandırır ve muhkemi terk edip, birden çok mânâyı muhtemil olan müteşâbihe tutunmakla suçlar.²³

Sonuç olarak, İbn Kayyım zamanında, Kur'an, sünnet ve sahabe kavlini esas alan, seleften vârid olan nakle dayanan bir Kur'an anlayışı benimseyerek bu uğurda mücadele eden meşhur alimler mevcuttu. Yanısıra, bu yolu tutmayan, nakli atlayıp akla dayanmaları hasebiyle bu alimlerin eleştirilerine hedef olan zümreler de vardı. Dönemindeki mevcut mezheplerin Kur'an anlayışlarını ve tevil algısını ele verecek şekilde İbn Kayyım kısaca şöyle değerlendiriyor: Râfiziler, kafalarına, sahabe düşmanlığını yerleştirdiler, sahabe'nin faziletlerine ilişkin gelen haberleri reddettiler veya tevil ettiler. Cehmiyye, Allah'ın konuşmadığı, göz ile görmediği, arşının üstünde olmadığı, zâtıyla kâim bir sıfatı bulunmadığı; Kaderiyye, Allah'ın, kullarının fiillerini yaratmadığı ve belirlemediği; Mutezile, vâdin otoritesi ve cehenneme girenin ebediyen çıkmayacağı; Mürcie, imanın salt marifet olup artmayacağı ve eksilmeyeceği; Cebriyye, kulun kudretinin fiil üzerinde hiçbir etkisi olmayıp, insanın hareketinin, esen rüzgar karşısında sallanan

İbn Zefil, El-Mektebetu'l-Ezheriyye, Mısır, b.t.y., s.108-110.

²²Muhammed b. Azzûz, *Medresetu'l-Hadis fî Bilâdi's-Şâm Hilâle'l-Karni's-Sâmini'l-Hicri*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1998, s.78-80; Zehebî, *Zeylu Târîhi'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri ve'l-A'lâm*, s.381-386; Muhammed b. Nâsir el-Acemî, *Selâsu Terâcim Neftise*, Dâru İbnu'l-Esir, Kuveyt 1995, s.56.

²³Tacuddin es-Subkî, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, c.5, s.216-217; Zehebî, *El-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Gaffâr*, Dâru'l-İmâm'in-Nevevî, Amman 2003, s.14.

ağaç konumunda olduğu önkabulleriyle, sabitledikleri ve kökleştirdikleri bu fikirlerine muhalif olanı tevil ettiler. Bütün fırkalar, hatta mukallitler/halk bile, önce bir mezhebe inandılar, sonra ona delil istediler. Mezheplerine muvafık olanı tevil etmediler, mezhepleriyle çakışanı, kural koyarak tevil ettiler. Her fırkanın söylemini ve gidişatını mülâhaza eden, bunu açıkça görür.²⁴

V. İbn Kayyım'ın Kur'an Anlayışı

İbn Kayyım'ın perspektifinden Kur'an'ın ne olduğuna yönelik fikirlerini, kendi ifadeleriyle Kur'an'ı tanımlamasını ve zihnindeki Kur'an algısını, kendi eserlerinden yola çıkarak ortaya koymak isabetli olacaktır.

Allah, Kitab'ı, gönüllere şifa, müminlere rahmet ve hidayet olarak indirdi. Bu yüzden Kur'an, en saygın mânâları ve en fasîh lafızları hâvidir. Allah'ın kelimadan daha güzel bir tefsir ve daha eksiksiz bir beyan bulunmaz. Kur'an'ın lafzı mahluktur diyen cehmî, mahluk değildir diyen bidatçidir, bu işlerin hepsi ehl-i hadis arasında vukû bulan fitneden ibarettir.²⁵ Şeklinde görüşlerini belirten İbn Kayyım, Selefin mevzu-i bahis etmediği meseleler îcat etmenin dinde yeri olmadığı kanaatiyle halku'l-Kur'an meselesini mesele adetmenin fuzûlî olduğunu ifade etmektedir.

Fıkıhın kaynağı olarak Kur'an, İbn Kayyım nazarında, sünnet ile aynı mesâbededir. İbn Kayyım, İmam Ahmed b. Hanbel'in usûlünü benimseyerek, Kur'an ile sünneti tek bir kaynak sayar. Kur'an'ın mücmelini tadvîh, tafsil ve tebyîn edecek şekilde, ikisini aynı kademeye koyar. Çünkü peygamberin tebliğ ettiğinin, metlûv kelâmından/vahiyden bir farkı yoktur. Zira, ittibânın vücûbu açısından, vahiy ile peygamberin sözü denktir.²⁶

²⁴ İbn Kayyım, *Es-Savâiku'l-Mursele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattala*, Dâru'l-Âsime, 3. Baskı, Riyad 1998, c.1, s.230-233.

²⁵ İbn Kayyım, *Es-Savâiku'l-Mursele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattala*, Matbaatu'l-İmâm, Mısır, s.40,437-441.

²⁶ İbn Kayyım, *İlamu'l-Muvakki'in 'An Rabbi'l-Âlemîn*, Dâru İbn Cevzi, El-Memleketu'l-Arabiyye Es-Suudiyye 1423, c.1, s.165-166.

Kur'an, imanın prensiplerini belirler. Başlangıç ve sonun/nereden gelip nereye gittiğimizin bildirimini, tevhidi, nübüvveti, yaratılışı, insanların mutlu ve bedbaht olanlarını ve bunların vasıflarını, Allah'ın sıfatlarını ve tenzihini içerir. Rab, Kur'anda, kullarını, eylemlerini tetkik etmeye ve sem'î-aklî âyetleri üzerinde düşünerek kendisini tanımaya çağırır.²⁷

Tevil; fıkıh, hadis ve tefsir ehlinde selevin ıstılâhında da tefsir ve beyân demektir. Mutezile, cehmiye ve diğer mütekellimlerin tevilden muradı ise, lafzı zâhirinden uzaklaştırmaktır ve bu, aslın hilafına olup bâtil bir tevidir. Mânâ, büyük bir suça günaha, lafızlar da düşmanlığa maruz kalmıştır. Çünkü batıl tevil, arşın rabbinin vahyine ziyadedir. Birtakım ıstılâhî mânâlar inşâ etmek, aşağılık bir iştir. Esmâ konusunda ilhâda, lafızlara buhtâna götürür. Oysaki tevil, hakikati tebyîn etmektir, başka mecâzî mânâlar ihdas etmek değildir. Sem'î bir delil üzere ikame edilmemesi tevilin afetlerindedir. Nasların delalet ettiğine ve sünnetin getirdiğine muvâfık olan tevil sahih, gerisi fâsiddir.²⁸

Tevil yapılabilecek ve yapılamayacak âyetleri ayırt etmek gerekir. Kur'an'dan bazıları tevil edilirse teccîme götürür. İstiva, Allah'ın gelmesi, eli vs. buna örnek gösterilebilir. Çünkü bunlar muhdes cisimlerin vasıflarıdır.²⁹ Bu ifadeleriyle İbn Kayyim, teslimiyetçi Kur'an anlayışından ve Allah hakkında teccîme ya da iftiraya varacak bir şey söyleme çekincesinden olsa gerek, pratik faydası olmayacak bilgi ile iştiğal etmiyor. Zaten tevilin, ilk anlamına döndürmek şeklindeki kelime anlamı esas alındığında, Allah'ın elinin ya da gelmesinin tevil edilmesi pek mânidar gözüküyor. Çünkü tevilin fâili insanın zihnindeki el bir organ ve gelmek de organlarla yürütülen bir fiil olarak, yarattıklarına benzemekten münezzeh olan Allah için böyle bir şey zaten mâkul durmuyor. İbn Kayyim da gerek tenzih akidesinden gerekse sahabenin bu konuyu tevil etme gereği duymayışından yola çıkarak, tevil edilebilecek

âyetlerle edilemeyecek olanları birbirinden ayırıyor.

Kur'an'ı anlamada yararlandığı kaynaklar ise, sırasıyla, Kur'an, sünnet, sahabe kavli, taibun-tebei tabiun-imamların sözleri, Arap dili ve akıldır. Kur'an'ın, anlaşılacak bir şeyi olmayan, hatta anlaşılması için kolaylaştırılmış bir kitap olduğunu savunmuştur. Kur'an'ın Kur'an'la tefsiri, ebleğî't-tefâsîr/tefsirlerin en yetkinidir. Kur'ânî sorunsallara objektif bir açıklama ve dînî kavramlara doğru anlamlar getirir.³⁰ Allah, rasûlünü, Kur'anın zâhirini batinını, hâssını âmmını, nâsihini mensûhunu, kastını ve murâdını gösteren ve açıklayan kılmıştır. Böylece, Hz. Peygamberin gerek sözlü olarak hadisleri gerekse uygulama anlamında sünneti, tebliğ etmesi için kendisine indirilen Kur'an'ın mütemmimidir. Vahyin ilk muhatapları olmaları, âyetlerin iniş sebeplerine muttali olmaları, anlamadıklarını Hz. Peygamber'e sorup öğrenmiş olmaları gibi çeşitli sebeplerden ötürü, Kur'anın anlaşılmasında sahabe kavli, mutemed bir kaynaktır. Peygamberlerin vârisleri olan âlimlerin, tâbiun, tebei tâbiûn ve kendisine kadar gelmiş geçmiş imamların bilgisine başvurmanın da vucûbuna işaret eden İbn Kayyim, Kur'anı anlamlandırmada, selevinin sözlerini anmaya itina etmiştir. Kur'an'ın anlaşılmasında belağatı önemsemiş, Arapların şiirlerinden beyitlerle, tefsirde istidlalde bulunmuştur. Akıl ile naklin çelişmeyeceğini, aklın fitraten nakli doğrulayacağını, şeriatla-Kur'an'da akla muğâyir bir şey olamayacağını anlatan İbn Kayyim, tefsirde, nakledilenle akledileni birleştirir. Rey aleyhinde söylenmiş hadisleri, delile dayanmayan mücerred rey olarak belirtir.³¹

VI. Sonuç

İslam dünyasında düşünceleri bir ekol haline gelen meşhur İbn Teymiye (V:h.728/m.1328) 'nin önde gelen öğrencisi olan İbn Kayyim, hocasından aldığı nakil sancağının taşıyıcısı olmuştur. Kur'an'ı, önce

²⁷ İbn Kayyim, *El-İntifâ' bi'l-Kur'ân*, Thk: Cemil İbrahim Habib, Dâru'l-Erkam, Beyrut, s.19,34.

²⁸ İbn Kayyim, *Es-Savâiku'l-Mursele*, s.10-11; İbn Kayyim, *El-Kasîdetu'n-Nüniyye*, Dâru'l-Marife, Beyrut, s.86-98.

²⁹ İbn Kayyim, *El-Kasîdetu'n-Nüniyye*, s.100-101.

³⁰ Muhammed El-Kahtânî, *İhtiyârâtü İbni'l-Kayyim ve Tercihâtuhü fi't-Tefsîr*, Doktora Tezi, Suudi Arabistan, c.1, s.48,54.

³¹ İbn Kayyim, *Es-Savâiku'l-Mursele*, s.529-531; Muhammed El-Kahtânî, *İhtiyârâtü İbni'l-Kayyim*, s.55-59.

kendi içinde değerlendirmiş, birincil kaynak olarak âyetlerin birbirlerini tefsir etmesini ilke edinmiştir. Hz. Peygamberin, Kur'an'ı gerek sözleriyle gerek ahlâkıyla ve sosyal yaşantısıyla tamamen tebliğ ve tebyin ettiğini ifade etmiştir. Sonra da, vahye şahit olan sahabe-i kirâmın, âyetlere ilişkin kavilleri üzerinden Kur'an'ı anlama yolunu seçmiştir. Bu faaliyeti sırasında dil ve kültür faktörünü de göz ardı etmemiştir. Oluşturduğu bu metodik anlama biçimiyle ve bir mezhebin fanatığı olup ön fikirlerle Kur'an'a yaklaşmaması ile, günümüzde de takip ve takdir edilmeye şâyân bir yöntem izlemiştir.

İbn Kayyım Kur'an'ın dînî-ma'nevî boyutuna vurgu yaparak, kalplere yönelik sâhir bir tesir sahibi ve böylece şifa, hidayet, rahmet olduğunu ifade eder. Müslümanın amellerinde ve sîretinde tezâhür etmesi gerektiğini ve Kur'an'ın bu şekilde kendini gerçekleştireceğini savunur. Kur'an'ın mahlûk olup olmadığı gibi ihdas edilmiş tartışmaları önemsemez. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı tatbik eden sünnetine ve sahabenin Kur'an anlayışına itibar eder.

İbn Kayyım, tevili Kur'an'ın açıklanması bağlamında ve gene Kur'an'a ve sahih sünnete bağlı kalarak tefsir mânâsında ele alır. Sahabe kavlini ve selevin rivayetlerini baz aldığından, bu başat kriterleri göz önünde bulundurmaksızın mesnetsiz tevil yapanları sert bir şekilde eleştirir ve yaptıkları işin yahudilerin kitaplarını tahrifine denk olduğunu ifade eder. Tevili, kabul etmediği mecaz ile özdeş görerek, bunları aslında metnin hâvî olmadığını, ancak zâhirine nazaran ihtimaller bina etmek demek olduğunu belirtir. Kendi önkabullerini esas alarak akîdelerini temellendirmek için, zorlama yorumlarla âyetleri gönüllerine göre tevil edenleri kınayarak reddeder. Birçok fırkanın bu minval üzere olduğu döneminde, selefi çizgisini bozmadan onlara karşı duruşunu korur ve Kur'an'ı kastından başka mânâya hamletmemeye çağırır. Kur'an'ın kastettiği mânânın da vahyin ilk muhataplarının anladığı oluşu üzerinde durur. Lafza, murâdından öte yüklenen anlamın, lafza da lafzın sahibine de buhtân olduğunu ifade eder.

Kaynakça

- [1] EBÛ ZEYD, Bekr b. Abdullah, *İbn Kayyım el-Cevziyye Hayatuhu Âsâruhu Mevariduhu*, Dâru'l-Âsime, 2. Baskı, Riyad h.1423.
- [2] EL-BAKRÎ, Ahmet Mâhir, *İbnu'l-Kayyım min Âsârihi'l-İlmiyye*, Müessese Şebâbu'l-Câmia, İskenderiye 1987.
- [3] EL-BAKRÎ, Ahmet Mâhir, *İbnu'l-Kayyım min Âsârihi'l-İlmiyye*, Müessese Şebâbu'l-Câmia, İskenderiye 1987.
- [4] EL-MAKDÎSÎ, Ahmed b. Muhammed İbn Kudâme, *Risâle Lem'ati'l-İ'tikâd*, Matbaatu'l-Menâr, 1. Baskı, Mısır h.1351.
- [5] EL-MERÂĞÎ, Abdullah Mustafa, *El-Fethu'l-Mubîn fî Tabakâti'l-Usûliyyîn*, Matbaa Ensâru's-Sünneti'l-Muhammediyye, 2. Cilt, 1947.
- [6] ER-RIFÂÎ, Cemile Abdulkadir Şaban, *Es-Siyâsetu's-Şer'iyye Inde'l-İmam İbn Kayyım el-Cevziyye*, Dâru'l-Furkân, Amman 2004.
- [7] ES-SEYYÎD, Cemal b. Muhammed, *İbn Kayyım el-Cevziyye ve Cuhûduhu fî Hidmeti's-Sünneti'n-Nebeviyye ve Ulûmihâ*, el-Câmiatu'l-İslâmiyye bi'l-Medineti'l-Münevvere, 1. Baskı, 1. Cilt, Medine h.1424.
- [8] ES-SUBKÎ, Ebi'l-Hasan Takiyyuddin Ali b. Abdulkâfi, *Es-Seyfu's-Sakîl fî'r-Reddi 'Alâ İbn Zefîl*, Thk: Muhammed Zahid el-Kevserî, El-Mektebetu'l-Ezheriyye, Mısır, b.t.y.
- [9] ES-SUBKÎ, Tâcuddin Ebû Nasr Abdulvehhab İbn Takiyyuddin, *Tabakâtu's-Şâfiyyeti'l-Kubrâ*, Matbaa Huseyniyye, 1. Baskı, Mısır, b.t.y.
- [10] EŞ-ŞÂMÎ, Sâlih Ahmed, *el-İmam İbnu Kayyım el-Cevziyye ed-Dâ'iyetu'l-Musallih ve'l-Âlimu'l-Mevsûi*, Dâru'l-Kalem, 1. Baskı, Dımeşk 2008.
- [11] EŞ-ŞEBL, Ali b. Abdulaziz b. Ali, *El-İsbât fî Mahtûtâti'l-Eimme Şeyhulislam İbn Teymiye ve'l-Allâme İbni'l-Kayyım ve'l-Hâfiz İbn Receb*, Mektebetu'l-Melik Fahd, Riyad 2002.
- [12] EZ-ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Et-Türkmânî, *El-Uluvv li'l-Aliyyi'l-Ğaffâr*, Dâru'l-İmâmî'n-Nevevî, 2. Baskı, Amman 2003.

- [13] EZ-ZEHEBÎ, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz Et-Türkmânî, *Zeylu Târîhi'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhîri ve'l-A'lâm*, Thk: Dr. Ömer Abdusselam Tedmurî, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Baskı, Beyrut 2004.
- [14] EZ-ZİRİKLÎ, Hayruddin, *El-A'lâm Kâmûs Terâcim*, 3. Baskı, 6. Cilt, Beyrut 1969.
- [15] FERRUH, Ömer, *Târîhu'l-Fikri'l-Arabî ilâ Eyyâmi İbn Haldun*, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Baskı, Beyrut 1983.
- [16] İBN AZZÛZ, Muhammed, *Medresetu'l-Hadîs fî Bilâdi's-Şâm Hülâle'l-Karnî's-Sâmini'l-Hicrî*, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1998.
- [17] İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyub, *El-İntifâ' bi'l-Kur'ân*, Thk: Cemil İbrahim Habib, Dâru'l-Erkam, Beyrut, b.t.y.
- [18] İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyub, *El-Kasîdetu'n-Nûniyye (El-Kâfiyetu's-Şâfiye fi'l-İntisâr)*, Dâru'l-Marife, Beyrut, b.t.y.
- [19] İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyub, *Es-Savâiku'l-Mursele ale'l-Cehmiyye ve'l-Muattıla*, Dâru'l-Âsime, 3.Baskı, Riyad 1998.
- [20] İBN KAYYİM EL-CEVZİYYE, Şemseddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekr b. Eyyub, *I'lamu'l-Muvakki'in 'An Rabbi'l-'Âlemîn*, Dâru İbnu'l-Cevzî, 1.Baskı, Suudiyye 1423.
- [21] İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail, *El-Bidâye ve'n-Nihâye*, Thk: Riyad Abdulhamid Murad, Muhammed Hassân Ubeyd, Dâru İbn Kesir, 1. Baskı, 15-16. Cilt, Dimeşk 2007.
- [22] İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*, Trc: Dr. Bekir Karlığa, Bedrettin Çetiner, Çağrı Yayınları, 1. Cilt, İstanbul 1988.
- [23] İBN KESİR, Ebu'l-Fidâ İsmail, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Dâru'l-Ma'rife, 2. Baskı, 1. Cilt, Beyrut 1987.
- [24] İBN RECEB, Ebi'l-Ferec Abdurrahman, *Ravâiu't-Tefsîri'l-Câmi' Tefsîru'l-İmâm İbn Receb El-Hanbelî*, Dâru'l-Âsime, 1. Baskı, Riyad 2001.
- [25] İBN TEYMİYE, Şeyhulislam Takiyyuddin Ahmed, *İbn Teymiye Külliyyatı*, Trc: İ.Hakkı Sezer, Sait Şimşek, Ahmet Önkâl, Yusuf Işıcık, Tevhid Yayınları, İstanbul 1986.
- [26] İBN TEYMİYE, Şeyhulislam Takiyyuddin Ahmed, *Kitâbu Tefsîri Sureti'l-İhlâs*, Matbaa Huseyniyye, 1. Baskı, Mısır h.1323.
- [27] İBN TEYMİYE, Şeyhulislam Takiyyuddin Ahmed, *Şerhu Mukaddimeti't-Tefsîr*, Muhammed b. Salih El-Useymin, Medâru'l-Vatan, Riyad h.1426.
- [28] ŞEREFUDDİN, Abdulazim Abdusselam, *İbn Kayyim El-Cevziyye Asruhu ve Menhecuhu ve Ârâuhû fi'l-Fıkh ve'l-Akaid ve't-Tasavvuf*, Dâru'l-Kalem, 3.Baskı, Kuveyt 1984.